

**УТІЛЕННЯ НОМАДИЧНИХ ПРАКТИК У ТВОРЧОСТІ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ І ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**
КНИШ І. В., доктор філософських наук, професор кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов
Національної академії управління
E-mail: knysh_sumy@ukr.net

Анотація. З огляду на суспільні запити сьогодення особливої актуальності набуває осмислення номадичних практик щодо формування світогляду й пошуку шляхів самореалізації особистості. Розглянуто втілення номадичних практик вагантизму в житті та творчості Григорія Сковороди й Тараса Шевченка. Якщо Григорій Сковорода на життя заробляв самотужки й навчався на батьківщині, то Тарас Шевченко переважно жив коштом меценатів і добував освіту за кордоном. Обоє влада наполегливо намагалася седентаризувати: Григорія Сковороду запрошували до імператорського двору, а Тараса Шевченка ув'язнювали. Просвітня діяльність Григорія Сковороди мала за мету викриття суспільних вад, а освітня була спрямована на впровадження інноваційних методів освіти, створення власної системи оцінювання знань, умінь і навичок школярів та студентів, які переукуються із сучасною шкалою. Тарас Шевченко переймався збереженням етнографічної спадщини українського народу та брав участь у політичному житті, витворив власну картину світу, дав моральні та ціннісні настанови. Обоє діячів запроваджували практики, подібні до номадичних, долучаючись до творення неоплемен: Тарас Шевченко реалізовував свої демократичні переконання в Кирило-Мефодіївському товаристві, Григорій Сковорода плекав ідею «Горньої республіки». Усвідомлення власної невідповідності світові змусило Григорія Сковороду зректися його принад на користь усамітнення й мандрівного життя, натомість особисту свободу Тараса Шевченка обмежували каральні органи. Зіставлено номадичні риси, притаманні самоусвідомленню та самореалізації Григорія Сковороди й Тараса Шевченка, визначені сукупністю наведених обставин. Зазначено, що державні службовці застосовуючи номадичні практики, подібні до мобінгу, постійно нагадували їм про низький соціальний статус, «непотрібність світові та часові», а також усіляко намагалися перешкоджати інноваційним культурницьким і політичним заходам Тараса Шевченка, новаторській освітній і філософській діяльності Григорія Сковороди. Констатовано, що Григорій Сковорода і Тарас Шевченко були людьми, які за способом життя й мислення значно випередили свій час. Метою статті є утілення номадичних практик у творчості Григорія Сковороди й Тараса Шевченка.

Ключові слова: номадичні практики, вагантизм, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, неоплем'я.

Актуальність (Introduction).

Останні події у світі, а саме пандемія та війна росії проти України, спершу спонукали до переважно примусової седентаризації (COVID-19), а згодом – до номадизації населення. З огляду на це гостро постала потреба осмислити втілення номадичних практик щодо формування світогляду й пошуку шляхів самореалізації особистості.

Мета (Purpose).

Відтак метою дослідження є аналіз використання номадичних практик вагантизму як засобу формування світогляду й пошуку шляхів самореалізації на прикладі життя та творчості Григорія Сковороди й Тараса Шевченка.

Завдання дослідження: здійснити порівняльний аналіз життя та творчості Григорія Сковороди й Тараса Шевченка; визначити роль номадичних практик у

формуванні світогляду митців; з'ясувати шляхи їхньої самореалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Зазначена мета спонукала, передусім, до огляду наукових джерел відповідної проблематики: праць Юрія Барабаша, Олександра Білецького, Михайла Возняка, Михайла Гаспарова, Леоніда Гройсмана, Миколи Євреїнова, Тетяни Кохановської та Михайла Назаренка, Катерини Леткової-Султанової, Василя Микитася, Василя Наріжного, Миколи Негорева, Миколи Пом'яловського, Ірини Приліпко, Анатолія Свидницького, Миколи Сумцова, Дмитра Яворницького та ін., які довели, що у XVII–XVIII століттях феномен вагантизму на українських теренах пережив «друге народження».

Методи (Methods). У дослідженні використано теоретичні методи: аналіз філософської, соціологічної та педагогічної літератури; порівняльний аналіз і узагальнення теоретичних підходів до втілення номадичних практик щодо формування світогляду й пошуку шляхів самореалізації особистості на прикладі життя та творчості Григорія Сковороди й Тараса Шевченка.

Результати (Results). Результати дослідження: визначено спільні та відмінні риси втілення номадичних практик як шляху самоусвідомлення й самореалізації особистості на прикладі життя та творчості Григорія Сковороди й Тараса Шевченка.

У XV–XVI століттях з'явилися так звані мандрівні дяки та світські майстри грамоти, тобто ваганти. Українські ваганти-номади, повертаючись на батьківщину після навчання в західноєвропейських університетах і шукаючи заробітку, зрештою взяли на себе велику місію й почали організовувати пересувні школи для простолюду. «Друге народження» феномен вагантизму на українських теренах пережив у XVII–XVIII століттях, причому українські мандрівні дяки, торуючи биті шляхи, *формували* культуру в народному середовищі, взорованому на традиції.

До беззаперечних здобутків українських вагантів-номадів насамперед годиться віднести освітньо-виховну спадщину й культурницьку діяльність Григорія Сковороди (1722–1794) [8], Тараса Шевченка (1814–1861) [10] та ін. Діячів розділяло майже століття, але ми вдалися до спроби зіставити їх життєвий шлях і діяльність, виокремивши спільні та відмінні риси.

За часів навчання в Києво-Могилянській академії (1744–1750), яка завдяки впровадженню в навчальний процес ідей раннього Просвітництва за рівнем освіти не поступалася кращим університетам Західної Європи [3, с. 271–272, 278], Григорій Сковорода належав до «братії, що жebraє». Оскільки сім'я не могла надати йому фінансову підтримку, він був змушений дбати про себе сам, приєднавшись до товариства мандрівних студентів і дяків. Згодом мандрівка стала способом його існування, маніфестацією відмови від гонитви за матеріальним благополуччям, «тихою місциною», де людину схиляють до абсолютної покірності як плати за певний рівень добробуту. Це ціна, яку він відмовився сплатити за викладацьку працю в Переяславському й Харківському колегіумах, життя при царському дворі тощо.

Тарас Шевченко був третьою дитиною в сім'ї селян-кріпаків, з дитинства допомагав батькам, чумакував, наймитував, навчався малярства, був панським козачком.

Григорій Сковорода *виготворив власну модель життя*, подавши приклад мудрого вчителя. Він не схвалював традиційну освітньо-виховну систему, поширену в тогочасних навчальних закладах, постійно перебуваючи в *номадологічному пошуку нового*. Передусім Григорій Сковорода розмірковував про те, як і чому вчитель має навчати молодь, щоб наставити її на шлях істини та щастя, переймався питаннями впровадження нових методів і технологій, а також стосунками в системах «вчитель – вчитель», «вчитель – учень (студент)», «учень (студент) – учень (студент)» і «батько (мати)

© Книш І. В.

– батько (мати)», «батько (мати) – дитина», «дитина – дитина».

За часів, коли Григорій Сковорода викладав поетику й «добронравіє» в Харківському колегіумі (1759–1768), його колегами були переважно кияни, які відчутно оновили навчальний процес. Учні поважали Григорія Сковороду, тому що їхні навчальні досягнення він оцінював об'єктивно й диференційовано. Як засвідчує список учнів «школи синтаксими» 1763 року, він давав їм промовисті оцінки характеристики: «весьма остр», «остр», «звѣрок острой», «горазда понят», «очень понят», «весьма понят», «не понятен», «не годен», «не очень понят», «весьма не понятен», «туповат», «туп», «очень туп», «самая бестолковица» [6, с. 281–286], що перегукуються із сучасною шкалою оцінювання знань, умінь і навичок школярів та студентів [4, с. 80–89].

На противагу учнівському визнанню й любові, чимало колег, насамперед учитель риторики Михайло Шванський, ректор Іван (Іринарх) Базилевич, єпископ Никодим Сребницький, недооцінювали Григорія Сковороду та відчували до нього неприязнь через його інноваційну освітньо-виховну діяльність. Учень і біограф славетного українського філософа Михайло Ковалинський із цього приводу згадував: «Сковорода, маючи більш ґрунтовні й обширні знання в науках, ніж ті, які тоді були в училищах провінційних, написав роздуми про поезію і керівництво до мистецтва таким новим образом, що єпископу це здалося дивним і несообразним попередньому старовинному звичаю. Єпископ наказав перемінити і викладати по-тодішньому звичайному образу вчень» [5, с. 441]. Проте Григорій Сковорода продовжив працювати за власною програмою, зауваживши, що вона слухна, адже натхненна природою поетики як різновиду мистецтва, і він цілком покладається на присуд знавців. На завершення поет додав латинську приказку: «Alia res sceptrum, alia plectrum» («Одне діло пастирський жезл, а інше – пастуша сопілка») [11, с. 170].

Розгніваний єпископ відповів: «Обманець не сяде в середині дому мого, і міцно не стане навпроти очей моїх неправдомовець» (Псал. 100 (101):7) [1, с. 675], і незабаром Григорій Сковорода «вигнан був з училища переяславського» [5, с. 441].

Навесні 1762 року Григорій Сковорода, на кілька тижнів прибувши до Харкова, почув від протоієрея Петра Ковалинського схвальні відгуки про його племінника Михайла. Він спеціально вирушив до Харківського колегіуму, щоб познайомитися з ним, і з 1 вересня 1762 року почав викладати в класі синтаксими, а також екстраординарний дворічний курс грецької мови. Навколо Григорія Сковороди відразу ж, подібно до неоплемені, згуртувалися шанувальники: Яків Правицький, Василь Білозерський, Микола Заводовський, Михайло Ковалинський зі своїм молодшим братом Григорієм, Яків Єнкевич та ін. Саме за дружбу з Михайлом Ковалинським Григорія Сковороду почали цькувати, і переслідування, яких він зазнав у колегіумі, вельми нагадують сучасні номадичні практики мобінгу (від англ. *mob* – юрба).

Після смерті Йоасафа Миткевича на посаду білгородського й обоянського єпископа було призначено Порфирія Крайського, який не належав до кола прихильників Григорія Сковороди. Викладачі колегіуму влаштували пишну зустріч на честь прибуття владики, проте філософ рішуче відмовився брати в ній участь: «Для шляхетної людини ніщо не є таким тяжким, як пишний бенкет, особливо коли на ньому перші місця посідають дурномудри» [8, с. 63]. Оскільки дійшло до звинувачень у ересі та моральній розбещеності, Григорій Сковорода припинив зустрічатися з Михайлом Ковалинським, перервав листування з ним і знайшов своє поклонання в мандрах.

Тарас Шевченко теж подорожував Україною, зустрічаючись із видатними сучасниками. Такий спосіб життя, що нагадує стосунки між номадами в неоплеменах (щодо обміну досвідом, думками

тощо), був за тих часів цілком новим явищем. Мандруючи, цікавлячись життям українців і казахів, збираючи фольклорні й етнографічні матеріали, малюючи жанрові сценки та історичні й архітектурні пам'ятки, закликаючи до боротьби за визволення українського народу тощо, Тарас Шевченко *виготовив власну картину світу, дав моральні та ціннісні настанови*. За культурницько-просвітницьку діяльність його неодноразово заарештовували, намагаючись седентаризувати, закидали «написання віршів «малоросійською мовою», з якими могли посятися і згодом укоренитися думки про вигадане блаженство часів Гетьманщини, про щастя повернути ці часи й про можливість Україні існувати як окремій державі» [2].

Безсумнівно, Григорій Сковорода і Тарас Шевченко *були людьми, які за способом життя й мислення значно випередили свій час*. Це засвідчив і Михайло Ковалинський, узагальнивши життєві пошуки та прагнення свого вчителя: «Не визначивши себе з жодним станом, поклав він твердо в серці своїм оздобити своє життя стриманістю, задоволенням малим, цнотливістю, лагідністю, трудолюбством, терпінням, благодушністю, простотою звичаїв, чистосердечністю та залишити всі шукання суєтні, всі турботи любовсяжання, всі труднощі в осягненні зайвого. Таке самовідречення наблизило його успішно до любомудрія (філософії)» [5, с. 465]. На наше переконання, цей вислів щонайповніше характеризує й Тараса Шевченка.

Маємо зважати на ще один факт із біографії Тараса Шевченка: він був кріпаком, який завдяки допомозі друзів, що зібрали гроші на викуп, зміг розірвати невольницькі кайдани й стати на один шабель із представниками тодішньої інтелігенції. І це був не виняток, а закономірний наслідок протидії кріпацтву, на чому, зокрема, наголошує й Павло Сакулін: «... Будучи за своєю сутністю фатальною аномалією кріпосного побуту, кріпацька маса виділила зі свого середовища інтелігенцію... яка була, однак, природним породженням кріпацтва й усього укладу тодішнього

поміщицького життя... тому, що в самому кріпацькому народі була внутрішня потреба вирватися з пільми й неволі» [7, с. 69–70, 101].

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, Григорієві Сковороді й Тарасові Шевченку притаманні *спільні номадичні риси, але з певними відмінностями*. Обом змалку довелося заробляти собі на життя; обоє здобули гарну, як на той час, освіту, проте якщо Григорій Сковорода навчався самотужки в Україні, то Тарас Шевченко – за фінансової підтримки мецената в Петербурзі та Вільно; обох намагалися седентаризувати: Григорія Сковороду наполегливо запрошували до імператорського двору, а Тараса Шевченка кілька разів заарештовували за політичними звинуваченнями. Григорій Сковорода спрямував свої зусилля на розвиток освітньої справи, викриття суспільних вад і моральне вдосконалення, Тарас Шевченко пізнавав і відтворював реальний світ, збирав фольклор та етнографічні матеріали, провадив політичну діяльність, зокрема беручи участь у Кирило-Мефодієвському товаристві, схожому на сучасне неоплем'я. Суголосною є думка Григорія Сковороди щодо потреби об'єднання європейських учених заради створення своєрідного осередку – «Горньої республіки» [9, с. 47], в якій вони нарешті зможуть самореалізуватися. Для Григорія Сковороди мандри були наслідком свідомого вільного вибору через усвідомлення власної невідповідності світові, де панує матеріальне, Тарас Шевченко мандрував здебільшого з примусу, й усе зазначене вповні відповідало їхньому самоусвідомленню й самореалізації. Значну роль тут відіграли і представники державного апарату, які застосовували номадичні практики, подібні до мобінгу, постійно нагадуючи обом видатним діячам про їхній низький соціальний статус, «непотрібність світові та часові», а також усіяко перешкоджаючи інноваційним культурницьким і політичним заходам Тараса Шевченка, новаторській освітній і філософській діяльності Григорія Сковороди.

© Книш І. В.

Список використаних джерел

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. І. Огієнка. Київ : Українське біблійне товариство, 2003. 1375 с.
2. Доповідь О. Ф. Орлова Миколі I про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства і пропозиції щодо покарання його членів. URL : <http://litopys.org.ua/rizne/kmt03.htm>
3. Київська Академія – місце формування Сковороди : зб. наук. праць / наук. ред. В. Нічик. Київ : Наук. думка, 1992. 320 с.
4. Книш І. В. Вплив голіїв на розвиток освіти України XV–XVIII століття. *Практична філософія*. 2018. № 4 (70). С. 82–87.
5. Ковалєвський Г. Жизнь Григорія Сковороды. *Сковорода Г. С. Повне зібр. тв. : у 2 т. / редкол. : О. І. Білецький, Д. Х. Острянин, П. М. Попов ; упоряд. І. А. Табачников, І. В. Іваньо*. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 2. С. 439–476.
6. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. 288 с.
7. Сакулин П. Н. Крепостная интеллигенция. *Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем* : в 6 т. / ист. комис. учеб. отд. О.Р.Т.З. ; ред. : А. К. Джигелегов, С. П. Мельгунов, В. И. Пинчет. Москва : Изд. Т-ва И. Д. Сытина, 1911. Т. 3. С. 66–104.
8. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди [та ін.]. Едмонтон ; Торонто : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій ; Харків : Майдан, 2011. 1398 с.
9. Сковорода Г. С. Книжечка о чтении священного писания, нареченная жена Лотова. *Повн. зібр. тв. :*

у 2 т. Т. 2 / редкол. : О. І. Білецький, Д. Х. Острянин, П. М. Попов ; упоряд. І. А. Табачников, І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1973. 576 с.

10. Шевченко Т. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / С. Гальченко, І. Дзюба, Т. Андрущенко. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. 720 с.

11. Шевчук В. О. Із вершин та низин : книга цікавих фактів із історії української літератури. Київ : Дніпро, 1990. 446 с.

References

1. Ohienko, I. (trans.) (2003). *Biblia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu* [The Bible or Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments] Kyiv: Ukrainian Bible Society. 1375 p.
2. Dopovid O. F. Orlova Mykoli I pro diialnist Kyrylo-Mefodiivskoho tovarystva i propozytsii shchodo pokarannia yoho chleniv [Report of O. F. Orlov to Mykola I on the activities of the Cyril and Methodius Society and proposals for the punishment of its members]. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt03.htm>.
3. Nychyk, V. (Ed.) (1992). *Kyivska Akademiia – mistse formuvannia Skovorody* [Kyiv Academy – the place of Skovoroda's formation]: zb. nauk. prats. Kyiv: Nauk. dumka. 320 p.
4. Knysh, I. V. (2018). *Vplyv holiiv na rozvytok osvity Ukrainy XV–XVIII stolittia* [The influence of holiiv on the development of education in Ukraine in the 15th–18th centuries]. *Praktychna filozofiiia* [Practical Philosophy], 4 (70), 82–87.
5. Kovalienskii, H. (1973). *Zhyzn Hryhoriiia Skovorody* [Life of Hryhorii Skovoroda]. *Skovoroda H. S. Povne zibr. tv. : u 2 t.* Kyiv: Nauk. dumka, T. 2, 439–476.

6. Mykytas, V. (1994). Davnoukrainski studenty i profesory [Ancient Ukrainian Studenta and Professors]. Kyiv: Abrys. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис. 288 p.

7. Sakulin, P. N. (1911). Krepostnaya intelligentsiya. Velikaya reforma. Russkoye obshchestvo i krest'yanskiy vopros v proshlom i nastoyashchem [Serf intelligentsia. Great reform. Russian society and the peasant question in the past and present]: v 6 t. / ist. komis. ucheb. otd. O.R.T.Z.; red.: A. K. Dzhivelegov, S. P. Mel'gunov, V. I. Pinchet. Moskva: Izd. T va I. D. Sytina, T. 3. C. 66–104.

8. Skovoroda, H. (2011). Povna akademichna zbirka tvoriv [Complete academic collection of works] / za red. L. Ushkalova; NAN Ukrainy, In-t I-ry im. T. H. Shevchenka, In-t filosofii im. H.

S. Skovorody [ta in.]. Edmonton; Toronto: Vyd-vo Kanad. in-tu ukr. studii; Kharkiv: Maidan, 1398 p.

9. Skovoroda, H.S. (1973). Knizhechka o chtenii svyashchennogo pisaniya, narechennaya zhena Lotova [Book about reading the Holy Scriptures, Lot's betrothed wife]. Povn. zibr. tv. : u 2 t. T. 2 / redkol. : O. I. Biletskyi, D. Kh. Ostriany, P. M. Popov ; uporiad. I. A. Tabachnykov, I. V. Ivano. Kyiv : Nauk. dumka, 576 p.

10. Shevchenko, T. (2009). Kobzar. Povna iliustrovana zbirka [Kobzar. Complete illustrated collection]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozwillia». 720 p.

11. Shevchuk, V. O. (1990). Iz vershyn ta nizyn: knyha tsikavykh faktiv iz istorii ukrainskoi literatury [From peaks and valleys: a book of interesting facts from the history of Ukrainian literature]. Kyiv: Dnipro. 446 p.

IMPLEMENTATION OF NOMADIC PRACTICES IN CREATIVITY OF HRYHORII SKOVORODA AND TARAS SHEVCHENKO Knysh I. V.

Abstract. *In view of modern social demands, understanding of nomadic practices regarding formation of a worldview and search for ways of self-realization of an individual acquires special relevance. The embodiment of nomadic practices of vagantism in the life and work of Hryhorii Skovoroda and Taras Shevchenko is considered. If Hryhorii Skovoroda earned a living on his own and studied in his homeland, Taras Shevchenko mostly lived at the expense of patrons and received his education abroad. The authorities persistently tried to sedentarize both of them: Hryhorii Skovoroda was invited to the imperial court, and Taras Shevchenko was imprisoned. Hryhorii Skovoroda's enlightening activity was aimed at exposing social defects, and the educational one was directed at introduction of innovative education methods, creation of one's own system for evaluating knowledge, abilities and skills of schoolchildren and students, which resonate with the modern scale. Taras Shevchenko was concerned with preservation of the ethnographic heritage of the Ukrainian people and participated in political life, created his own picture of the world, gave moral and value instructions. Both figures introduced practices similar to nomadic ones, participating in creation of neo-tribes: Taras Shevchenko implemented his democratic beliefs in the Cyril and Methodius Society, Hryhorii Skovoroda nurtured the idea of the "Heaven Republic". Awareness of his own unconformity with the world forced Hryhorii Skovoroda to renounce its charms in favor of seclusion and a wandering life, instead, Taras Shevchenko's personal freedom was limited by punitive authorities. The nomadic features inherent in the self-awareness and self-realization of Hryhorii Skovoroda and Taras Shevchenko, determined by the totality of the given circumstances, are compared.*

It is noted that public servants, applying nomadic practices similar to mobbing, constantly reminded them of their low social status, “uselessness to the world and time”, and also tried in every possible way to hinder the innovative cultural and political activities of Taras Shevchenko, the innovative educational and philosophical activities of Hryhorii Skovoroda. It has been established that Hryhorii Skovoroda and Taras Shevchenko were people who were significantly ahead of their time in terms of their way of life and thinking. The purpose of the article is to embody nomadic practices in the works of Hryhorii Skovoroda and Taras Shevchenko.

Keywords: *nomadic practices, vagantism, Hryhorii Skovoroda, Taras Shevchenko, neo-tribe.*